

# การมีส่วนร่วมในการจัดการประมงโดยชุมชนของสตรีประมงพื้นบ้าน

## Participation in Community - Based Fishery Management of Female Fisher Folks

อัสนี หวังพิทยา<sup>1\*</sup>  
Asnee Wangpittaya<sup>1\*</sup>

### บทคัดย่อ

ทฤษฎีการมีส่วนร่วมเป็นแนวคิดเบื้องต้นในการวิเคราะห์การมีส่วนร่วม โดยมีดีของการมีส่วนร่วมจะประกอบด้วยประเด็นคำถามคือ มีส่วนร่วมอะไรบ้าง (What) ประกอบด้วยการมีส่วนร่วมด้านการตัดสินใจ (Decision making) การมีส่วนร่วมด้านการดำเนินการ (Implementation) การมีส่วนร่วมด้านการรับผลประโยชน์ (Benefit) และการมีส่วนร่วมด้านการประเมินผล (Evaluation) ซึ่งแนวคิดดังกล่าวสามารถเป็นเครื่องชี้วัดระดับการมีส่วนร่วมในการจัดการประมงโดยชุมชนของสตรีประมงพื้นบ้าน โดยมีหลักการของการจัดการประมง คือ รัฐจะทำการมอบอำนาจในการจัดการประมงให้กับชุมชน โดยรัฐจะทำหน้าที่เพียงเป็นที่ปรึกษาทางวิชาการให้กับชุมชน ชุมชนจะมีสิทธิในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่อาศัยอยู่ในท้องทะเลที่ชุมชนได้รับมอบจากรัฐ โดยที่สตรีให้ความร่วมมือช่วยเหลือกิจกรรมของชุมชนเป็นตัวแทนที่มีศักยภาพในการพัฒนา หรือทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ ซึ่งรวมถึงการมีบทบาทในการปกป้องดูแล และฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม เนื่องจากสตรีมีความใกล้ชิดกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งต้องทำมาหากินอยู่กับสิ่งเหล่านี้ จากเหตุผลดังกล่าวข้างต้น กลุ่มสตรีประมงจึงเป็นกลุ่มหนึ่งของชุมชนที่สามารถทำหน้าที่เป็นผู้พิทักษ์สิ่งแวดล้อมและธรรมชาติได้ดีไม่น้อยกว่ากลุ่มอื่นๆในชุมชน

**คำสำคัญ:** การมีส่วนร่วม, การจัดการประมงโดยชุมชน, สตรีประมงพื้นบ้าน

<sup>1</sup> สาขาวิชาการจัดการประมง คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีการประมง มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลศรีวิชัย อ.สิเกา จ.ตรัง 92150

<sup>1</sup> Program in Fishery Management, Faculty of Science and Fishery Technology, Rajamangala University of Technology Srivijaya, Sikao, Trang 92150, Thailand.

\* ผู้นิพนธ์ประสานงาน ไปรษณีย์อิเล็กทรอนิกส์ (Corresponding author, e-mail): asneekah@hotmail.com

### ABSTRACT

Participating theory is a basic concept in the analysis of participation. It relates to the question of what participating is included, for examples decision making, implementation, benefit and evaluation. This concept could indicate the level of participating in Community Based Fishery Management of Female Fisher Folks (CBFM). Its principle is that the state gives the authorities to the community for fisheries management and acts to the community just for an academic consultant. At the same time, the community has right in using marine resources given from the state. Female fishers will be potential volunteers for the community's activities in developing and making changes. This includes the role of environmental protection and reservation because female fishers are much closed to the nature. They have to mingle with it for their living. As mentioned above, it can be showed that female fisher community could be a protector of the nature better than other groups in community.

**Keywords :** Participation, community - based fishery management, Female fisher folks

#### การมีส่วนร่วมในการจัดการประมงโดยชุมชนของสตรีประมงพื้นบ้าน

ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งที่อยู่ระหว่างการเร่งพัฒนาในด้านต่างๆ เพื่อให้มีความเจริญทัดเทียมกับประเทศที่พัฒนาแล้ว ซึ่งทำให้เกิดแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน (People's Participation) ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชนบท ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (2525 - 2529) ที่มุ่งเน้นคนเป็นสำคัญมากกว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจ ได้พยายามเปลี่ยนแปลงแนวทางการพัฒนาจากระดับบนลงล่าง (Top - down) มาเป็นจากระดับล่างขึ้นบน (Bottom - up) แนวทางดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของ โอคเลย์ (Oakley, 1984) ได้กล่าวว่า แนวทางจากระดับล่างขึ้นบนนี้ เกี่ยวข้องอย่างยิ่งกับแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งเป็นสิ่งที่ขาดหาย (Missing ingredient) ในกระบวนการพัฒนา ถือว่าการมีส่วนร่วมของชุมชนนั้นเป็นหัวใจหลักของความสำเร็จในการพัฒนาเป็นอย่างสูง เพราะการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นเสมือนพลัง

ขับเคลื่อนให้เกิดการพัฒนาในสิ่งที่ดีขึ้น ทำให้มีนักวิชาการหลายท่านได้อธิบายแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม ความหมายของการมีส่วนร่วม ลักษณะของการมีส่วนร่วม และเครื่องมือระดับการมีส่วนร่วม ดังนี้

#### แนวความคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม ความหมายของการมีส่วนร่วม

สุพรรณิ และ สนิท (2535) ได้กล่าวว่า องค์การสหประชาชาติ (United Nations) ในปี 1983 ให้ความหมายการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง คือ กิจกรรมที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการดำเนินโครงการ โดยเริ่มตั้งแต่ขั้นวางแผนซึ่งประชาชนจะต้องระบุปัญหาและความต้องการขั้นปฏิบัติการ ขั้นประเมินผลตลอดจนขั้นบำรุงรักษา ความหมายดังกล่าวนำไปสู่ข้อสรุปเกี่ยวกับ ยุทธศาสตร์การมีส่วนร่วมของประชาชนว่า เป็นทางเลือกการพัฒนา (Alternative Development) ซึ่งมีพื้นฐานที่สำคัญประการ 3 คือ

1. กลไกการพัฒนาเคลื่อนย้ายจากรัฐสู่ประชาชน โดยประชาชนมีบทบาทหลักในการพัฒนา

2. เป้าหมายการพัฒนา คือ การพัฒนาขีดความสามารถเพื่อพึ่งตนเองและพัฒนาตนเอง ไม่ใช่พึ่งพารัฐหรือองค์กรพัฒนาจากภายนอก

3. กระบวนการพัฒนาขีดยึดหลักล่างสู่บน (Bottom-up) มากกว่าบนลงล่าง (Top-Down)

กล่าวโดยสรุป การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง ประชาชนเป็นตัวนำการพัฒนาไม่ใช่รัฐบาลหรือหน่วยงานภายนอกกำหนดนโยบายและให้ทรัพยากรมาแล้วเกณฑ์ประชาชนไปเข้าร่วมกิจกรรม การมีส่วนร่วมที่แท้จริงนั้นประชาชนจะต้องมีการความเกี่ยวข้องในทุกขั้นตอนของการพัฒนาโดยการสละเวลา เงิน วัสดุอุปกรณ์ กำลังแรงงานหรือกำลังความคิด เพื่อให้กิจกรรมนั้นบรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ได้กำหนดไว้

### ลักษณะของการมีส่วนร่วม

จากการศึกษาลักษณะของการมีส่วนร่วมของประชาชนในทัศนะของนักวิชาการหลาย ๆ ท่าน สามารถรวบรวมมานำเสนอได้ ดังนี้

Cohen and Uphoff 1977) ได้กล่าวว่า ได้เสนอแนวคิดเบื้องต้นในการวิเคราะห์การมีส่วนร่วมของประชาชนว่ามี 3 มิติ (Dimensions) โดยมิติของการมีส่วนร่วมจะประกอบด้วยประเด็นคำถาม ดังต่อไปนี้

1. มีส่วนร่วมอะไรบ้าง (What) แบ่งเป็น
  - 1.1 การมีส่วนร่วมด้านการตัดสินใจ (Decision making)
  - 1.2 การมีส่วนร่วมด้านการดำเนินการ (Implementation)
  - 1.3 การมีส่วนร่วมด้านการรับผลประโยชน์ (Benefit)

1.4 การมีส่วนร่วมด้านการประเมินผล (Evaluation)

2. มีส่วนร่วมกับใครบ้าง (Whose) ได้แก่ การมีส่วนร่วมกับชาวบ้าน ผู้นำชุมชน เจ้าหน้าที่ของรัฐบาล เจ้าหน้าที่ต่างชาติ (จากองค์กรที่ให้ทุน เป็นต้น) ทั้งนี้ให้พิจารณาคุณลักษณะทางประชากร สังคมและเศรษฐกิจของผู้เข้ามีส่วนร่วมในเรื่อง อายุ เพศ สถานภาพครอบครัว ระดับการศึกษา ระดับชั้นในสังคม อาชีพ ระยะเวลาที่อยู่อาศัย หรือการถือครองที่ดิน

3. มีส่วนร่วมอย่างไรบ้าง (How) โดยพิจารณาจาก

3.1 การมีส่วนร่วมเกิดจากเบื้องบนหรือเบื้องล่าง

3.2 ถูกบังคับให้เข้าร่วมกิจกรรมหรือมีแรงจูงใจ

3.3 โครงสร้างชุมชน

3.4 ช่องทางการมีส่วนร่วมที่เกิดขึ้น เช่น เป็นการมีส่วนร่วมโดยผ่านปัจเจกชนหรือผ่านกลุ่มเป็นการมีส่วนร่วมโดยตรงหรือโดยอ้อม (ผ่านตัวแทน) และเป็นการมีส่วนร่วมอย่างเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ

3.5 ระยะเวลา (Duration) ความต่อเนื่องของกิจกรรม

3.6 ขอบข่าย (Scope) ความครอบคลุมของกิจกรรม

3.7 ผลที่เกิดจากการมีส่วนร่วม

### เครื่องชี้วัดระดับการมีส่วนร่วม

Chapin (1977) ได้กล่าวว่า ได้เสนอเครื่องชี้วัดระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนทางสังคม โดยได้กำหนดระดับความสำคัญของการมีส่วนร่วมกิจกรรมของสมาชิกในองค์กรของชุมชนไว้ดังนี้

1. การมีความสนใจและร่วมประชุม
2. การให้การสนับสนุนช่วยเหลือ
3. การเป็นสมาชิกและกรรมการ
4. การเป็นเจ้าของพื้นที่

ทั้งนี้จะดูจากลักษณะต่าง ๆ ที่แสดงออกคือ การเป็นสมาชิกกลุ่ม การเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ การบริจาคเงินทอง วัสดุสิ่งของ และการเสียสละเวลา แรงงาน เป็นสมาชิกของคณะกรรมการต่าง ๆ และเป็นผู้ดำเนินกิจกรรมนั้นโดยตรง

กล่าวโดยสรุป ทฤษฎีการมีส่วนร่วมของ Cohen and Uphoff (1977) ซึ่งเป็นแนวคิดเบื้องต้นในการวิเคราะห์การมีส่วนร่วม โดยมีมิติของการมีส่วนร่วมจะประกอบด้วยประเด็นคำถามคือ มีส่วนร่วมอะไรบ้าง (What) ประกอบด้วยการมีส่วนร่วมด้านการตัดสินใจ (Decision making) การมีส่วนร่วมด้านการดำเนินการ (Implementation) การมีส่วนร่วมด้านการรับผลประโยชน์ (Benefit)

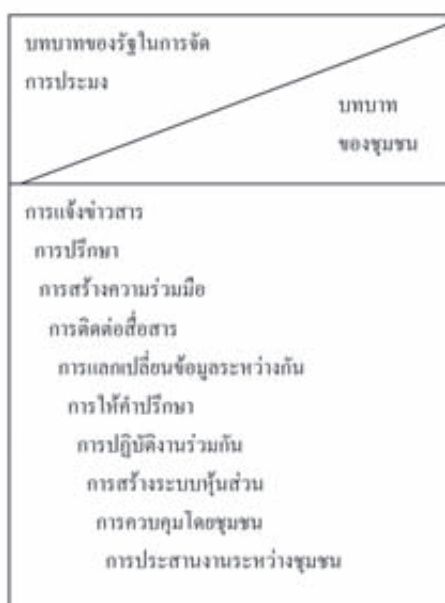
และการมีส่วนร่วมด้านการประเมินผล (Evaluation) เมื่อได้ทราบถึงแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมดังกล่าวข้างต้น การจัดการประมงโดยชุมชนเกี่ยวข้องอย่างยิ่งกับแนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชน เนื่องจากให้สตรีประมงได้มีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรประมงของชุมชนตนเอง ดังนี้

### แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการประมงโดยชุมชน (Community-based fishery management)

#### หลักการการจัดการประมงโดยชุมชน

กังวาลย์ (2541) กล่าวว่า หลักการสำคัญของการจัดการประมงโดยชุมชนนั้นคือ รัฐจะทำการมอบอำนาจในการจัดการประมงให้กับชุมชน โดยรัฐจะทำหน้าที่เพียงเป็นที่ปรึกษาทางวิชาการให้กับชุมชน ชุมชนจะมีสิทธิในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่อาศัยอยู่ในท้องทะเลที่ชุมชนได้

### การพัฒนาไปสู่ระบบการจัดการประมงโดยชุมชน



รูปที่ 1 ขั้นตอนการพัฒนาไปสู่ระบบการจัดการประมงโดยชุมชน

ที่มา: กังวาลย์ (2541) ประมงโดยชุมชน

รับมอบจากรัฐ อีกนัยหนึ่งก็คือ ชุมชนมีสิทธิในการใช้ประโยชน์จากทะเลที่ชุมชนเป็นเจ้าของ และในขณะเดียวกัน ชุมชนก็มีหน้าที่และความรับผิดชอบในการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรต่าง ๆ ที่อยู่ในทะเลอาณาเขตของชุมชน รวมทั้งทำหน้าที่บริหารและจัดการใช้ประโยชน์จากทะเล ภายใต้เงื่อนไขของการอยู่ดี กินดีของชาวประมงชุมชนและการพัฒนาการประมงอย่างยั่งยืน (Sustainable Development) ของชุมชน

ดังนั้น ภายใต้หลักการดังกล่าวข้างต้น ต้นตอของปัญหาการเสื่อมโทรมของทรัพยากรประมงชายฝั่ง 2 ประการคือ ทรัพยากรประมงไม่มีใครเป็นเจ้าของที่ชัดเจน และการทำการประมงแบบเสรี จะถูกขจัดออกไป เมื่อต้นตอของปัญหาได้ถูกขจัดไปแล้ว ทรัพยากรประมงก็จะสามารถฟื้นฟูให้กลับมาสู่สภาพที่อุดมสมบูรณ์ดังที่เคยเป็นมาในอดีตได้

ในภาพที่ 1 ด้านซ้ายสุดเป็นการจัดการประมงจะกระทำโดยรัฐทั้งหมด และด้านขวามือสุดเป็นการจัดการประมงร่วมกันจะเป็นสะพานเชื่อมระหว่างการจัดการประมงทั้งสองระบบ การจัดการประมงที่รัฐจะยอมให้ชุมชนประมงหรือองค์กรชาวประมงเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการประมงด้วย โดยระยะแรกบทบาทของชุมชนประมงมีเพียงเล็กน้อยและจะเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ ในขณะที่บทบาทของรัฐในการจัดการประมงก็จะลดลงทีละน้อย เมื่อการจัดการประมงร่วมกันได้พัฒนาไปถึงจุดสุดท้าย การจัดการประมงโดยชุมชนก็จะเกิดขึ้น ณ จุดนี้บทบาทของรัฐในการจัดการประมงจะลดลงเหลือเพียงเป็นที่ปรึกษาทางด้านวิชาการให้แก่ชุมชนเท่านั้น ชุมชนจะทำหน้าที่ในการจัดการประมงอย่างสมบูรณ์

## การพัฒนาการจัดการประมงโดยชุมชนของไทย

กึ่งวาลย์ (2541) ได้กล่าวว่า ในประเทศไทย เป็นประเทศหนึ่งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่มีแนวคิดในการพัฒนาระบบการจัดการประมงโดยชุมชนขึ้นในประเทศ โดยมีวัตถุประสงค์หลักที่จะแก้ปัญหาการเสื่อมโทรมของทรัพยากรชายฝั่ง และการพัฒนาชุมชนประมงขนาดเล็ก

ประเทศไทยได้เล็งเห็นถึงความสำคัญของชุมชน ในการที่จะเข้ามามีบทบาทในการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น จึงได้มีการกำหนดเป็นนโยบายของชาติที่จะให้ชุมชนเข้ามามีอำนาจ ในการจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น ดังจะเห็นได้จากรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ซึ่งได้เขียนไว้อย่างชัดเจนในมาตรา 46 ว่า “บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่น และของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ” และในมาตราการ 56 ยังได้ระบุไว้อีกว่า “สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วม กับรัฐและชุมชนในการบำรุงดูแลรักษาและการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพ และในการคุ้มครอง ส่งเสริม และรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงชีพอยู่ได้อย่างปกติและต่อเนื่อง ในสิ่งแวดล้อมที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ หรือคุณภาพชีวิตของตน ย่อมได้รับการคุ้มครอง ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ ฯลฯ” ซึ่งจากทั้งสองมาตราดังกล่าวนี้จะเป็นสิ่งที่ยืนยันอย่างแน่ชัดว่า นโยบายแห่งชาติในเรื่องของการจัดการทรัพยากรนั้นจะให้ชุมชนเข้ามามีบทบาทอย่างเต็มที่ รัฐบาล

ใดก็ตามเมื่อเข้ามาบริหารประเทศจะต้องดำเนินการตามบทบัญญัติที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญอย่างเคร่งครัด

ดังนั้น จึงเป็นสิ่งที่แน่นอนว่าในการจัดการทรัพยากรประมงชายฝั่งของไทย จะต้องเปลี่ยนจากรูปแบบที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ไปสู่ระบบการจัดการประมงโดยชุมชน

#### ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการจัดการประมงโดยชุมชน

กังวาลย์ (2541) กล่าวว่า ผลประโยชน์หรือผลได้หลักจากการจัดการประมงโดยชุมชนนั่นก็คือ ทรัพยากรประมงชายฝั่งจะมีเจ้าของที่แน่ชัด และการทำการประมงมีการควบคุม ซึ่งจะเป็นการแก้ปัญหาต้นตอเสื่อมโทรมของทรัพยากรประมงชายฝั่ง เมื่อต้นตอแห่งปัญหาได้รับการแก้ไข ทรัพยากรประมงชายฝั่งก็จะสามารถฟื้นตัวมีความอุดมสมบูรณ์ดังเดิม ดังนั้นหากประเทศไทยสามารถพัฒนาระบบการจัดการประมงโดยชุมชนให้เกิดขึ้นมาได้แล้ว ผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นเป็นรูปธรรมมีอยู่ด้วยกันหลายประการ ได้แก่

1. ทรัพยากรประมงชายฝั่งจะมีความอุดมสมบูรณ์ดังเดิม หรืออย่างน้อยที่สุดจะมีความอุดมสมบูรณ์กว่าในปัจจุบัน
2. ชาวประมงขนาดเล็กจะมีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมที่ดีขึ้นกว่าเดิม เมื่อทรัพยากรประมงชายฝั่งมีความอุดมสมบูรณ์ ชาวประมงจะจับสัตว์น้ำได้มากขึ้น รายได้ก็จะเพิ่มขึ้นเป็นเงาตามตัว เมื่อฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้น ชาวประมงขนาดเล็กจะมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นกว่าเดิม
3. ชาวประมงขนาดเล็กไม่ต้องอพยพไปหางานทำในเมือง เนื่องจากทรัพยากรประมงที่มีอยู่เพียงพอสำหรับการดำรงชีวิตในชุมชนได้ ปัญหาการแตกแยกของครอบครัวก็จะไม่เกิดขึ้น

4. สังคมไทยจะมีความมั่นคงในเรื่องของอาหารสัตว์น้ำ เพราะจะมีสัตว์น้ำมาตอบสนองความต้องการในการบริโภคได้อย่างเพียงพอ ความขัดแย้งระหว่างชาวประมงจะหมดสิ้นไป ชาวประมงขนาดเล็กมีแหล่งทำการประมงของตนเองที่แน่นอน

กล่าวโดยสรุป หลักการของการจัดการประมงโดยชุมชน การพัฒนาไปสู่ระบบการจัดการประมงโดยชุมชนเงื่อนไขสำคัญของการไปสู่ความสำเร็จของระบบการจัดการโดยชุมชน ผลดีของการจัดการประมงโดยชุมชนที่ได้รับความสำเร็จ รูปแบบการจัดการประมงโดยชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน ข้อเสนอการมีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรในทะเลของชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน มีข้อสรุปที่ชัดเจนว่า การจัดการประมง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการประมงชายฝั่งนั้น จะต้องใช้วิธีการจัดการประมงโดยชุมชน (Community-based fishery management) เท่านั้น ปัญหาต่าง ๆ ของการประมงชายฝั่งจึงจะแก้ไขได้

จากแนวความคิดการมีส่วนร่วมและแนวความคิดการจัดการประมงโดยชุมชนดังกล่าวข้างต้น ได้มีการศึกษาสภาพปัญหาการแบ่งงานระหว่างเพศในสังคมไทยเพื่อนำไปสู่การพัฒนาอย่างตรงจุดและประสิทธิภาพในสตรีเป็นหนทางไปสู่การมีส่วนร่วมในการจัดการประมงโดยชุมชนที่เป็นความต้องการของสตรีอย่างแท้จริง ซึ่งสตรีในชนบทขาดศักยภาพหลายด้าน เนื่องจากเข้าไม่ถึงการศึกษาได้ยาก มีการขาดแคลนทุนทรัพย์ คนจนในชนบทมักจะยึดถือค่านิยมการส่งบุตรชายให้เรียนก่อน ส่วนสตรีต้องอยู่แต่บ้านและดูแลครอบครัว ส่งผลให้สตรีในชนบทไม่มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการชุมชนของตนเอง ทำให้นักวิชาการได้อธิบายถึงบทบาทของสตรีที่เป็นจริงในสังคมชนบทและในประเทศโลกที่สาม ดังนี้

## บทบาทของสตรีที่เป็นจริงในสังคมชนบท และในประเทศโลกที่สาม

มาฆะ (2545) ได้กล่าวว่า ปรากฎการณ์ที่เป็นจริงในสังคมชนบทและในประเทศโลกที่สาม (Third World Countries) ที่ได้จำแนกบทบาทของสตรีออกเป็น 3 บทบาท (A triple role) ดังนี้

1. บทบาทความเป็นแม่ เป็นบทบาทด้านชีววิทยาที่สตรีต้องตั้งครรรภ์ ทำหน้าที่เลี้ยงลูกและดูแลความเป็นอยู่ให้กับสมาชิกในครัวเรือน ในเรื่องอาหารและการจัดการบ้านเรือน

2. บทบาทการผลิตและการเป็นแรงงานในการผลิต เป็นบทบาทที่สตรีประกอบอาชีพเพื่อนำรายได้มาสู่ครอบครัว ทั้งที่เป็นตัวเงินสดหรือไม่ได้รับเป็นตัวเงินสด เป็นการทำงานในบ้านหรือทำงานนอกบ้านที่มีรายได้เป็นเงินเดือน รวมทั้งการประกอบอาชีพการเกษตรและการประกอบอาชีพนอกภาคเกษตร เช่น ธุรกิจขนาดย่อมในชุมชน

3. บทบาทการจัดการในชุมชน เป็นบทบาทที่สตรีให้ความร่วมมือช่วยเหลือกิจกรรมของชุมชน เช่น การมีส่วนร่วมในการวางแผนและการตัดสินใจในหลายด้าน เช่น การปรับปรุงสาธารณูปโภคของชุมชนด้านแหล่งน้ำ การขุดลอกหนองคลองบึง การปรับปรุงถนนเข้าสู่หมู่บ้าน การจัดการป่าไม้ชุมชน รวมทั้งกิจกรรมด้านอนามัยและการศึกษาของชุมชน

จากบทบาทของสตรีที่เป็นจริงในสังคมชนบท ก็ได้มีอาชีพหนึ่งที่เป็นอาชีพหลักของชุมชนชายทะเลนั่นคือ อาชีพประมง ที่สมัยก่อนจะยึดว่าอาชีพของบุรุษที่ต้องหาเลี้ยงครอบครัว แล้วปล่อยให้สตรีอยู่บ้าน เมื่อเกิดภัยพิบัติ “ซินามิ” เกิดขึ้นอาคารบ้านเรือน เรือประมงก็จมเสียหายหมด ระยะ 4 ปีที่ผ่านมาได้มีนโยบายฟื้นฟูความเป็นอยู่ของครอบครัวชาวประมงจากภัยพิบัติ “ซินามิ” โดย

เริ่มฝึกวิชาชีพให้กับสตรีในชุมชนมีรายได้เป็นกอบเป็นกำ สามารถจุนเจือครอบครัวได้อย่างไม่น่าเชื่อ ซึ่งสามารถลบล้างภาพเดิมๆ ทำให้บุรุษยอมรับในศักยภาพและบทบาทของสตรีในครอบครัวของชาวประมงมากขึ้น ทำให้มีนักวิชาการได้อธิบายถึงบทบาทสตรีในครอบครัวของชาวประมง ดังนี้

## บทบาทสตรีในครอบครัวของชาวประมง

บรรจง และคณะ (2545) ได้ศึกษาและสังเกตบทบาทของสตรีในครอบครัวของชาวประมง พบว่า สตรีที่เป็นแม่บ้านจะทำหน้าที่ภายในครอบครัวเกือบทั้งหมด นอกจากหน้าที่ดังกล่าวแล้ว สตรีในครอบครัวประมงยังมีหน้าที่ในการนำผลผลิตจากทะเลที่ครอบครัวของเธอ จับมาได้สู่ตลาด ซึ่งภารกิจดังกล่าวร้อยละ 80 ของผู้หญิงเป็นผู้ขายสัตว์น้ำ โดยจะมีสตรีนำผลผลิตไปมอบให้กับพ่อค้าแม่ค้าในหมู่บ้าน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเจ้าหน้าที่ของครอบครัว ภารกิจที่หลากหลาย เช่น การนำกุ้ง หอย ปู ปลาไปส่งที่บ้านเจ้าหน้าที่การลงบัญชีและรับเงินตลอดจนการกู้เงินมาใช้จ่ายในครอบครัว ในช่วงที่สถานการณ์ทางการเงินในครอบครัวขาดแคลน สตรีจึงมีหน้าที่จัดการทางการเงินอีกด้วย

บรรจง และคณะ (2545) ได้กล่าวว่า บทบาทหลักของสตรีที่ปรากฏโดยทั่วไป ในครอบครัวของชาวประมง คือ

1. ทำหน้าที่ภายในครอบครัวเกือบทั้งหมด
2. เป็นผู้ทำหน้าที่ขายสัตว์น้ำประมาณร้อยละ 80 ของผู้หญิงเป็นผู้ขายสัตว์น้ำ
3. เป็นแรงงานในการทำการประมงกับครอบครัว ร้อยละ 20 ของผู้หญิงที่เป็นแรงงาน ในการทำประมงกับครอบครัว

เมื่อทราบถึงบทบาทของสตรีในครอบครัวของชาวประมงดังกล่าวข้างต้น สตรีกับบทบาทอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมก็มีความสำคัญเช่นกัน ดังนี้

### สตรีกับบทบาทอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

ภัสสร (2542) กล่าวว่า สตรีมักมีแรงจูงใจที่จะจัดการและควบคุมการใช้ทรัพยากร สตรีนั้นว่าเป็นตัวแทนที่มีศักยภาพในการพัฒนา หรือทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ ซึ่งรวมถึงการมีบทบาทในการปกป้องดูแล และฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม เนื่องจากสตรีมีความใกล้ชิดกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เนื่องจากต้องทำมาหากินอยู่กับสิ่งเหล่านี้ สตรีส่วนใหญ่ก็รู้ดีเกี่ยวกับข้อจำกัด ข้อดี ข้อเสียของการปฏิบัติต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และเป็นคนกลุ่มแรกที่รับรู้ และตระหนักถึงการเปลี่ยนแปลงทางสภาวะแวดล้อม ดังนั้นสตรีจึงอาจทำหน้าที่เป็นผู้พิทักษ์สิ่งแวดล้อมและธรรมชาติได้ดีกว่าผู้อื่น

จากการศึกษาของกองทุนสิ่งแวดล้อม

องค์การสหประชาชาติ ปี พ.ศ. 2531 พบว่า

1. โดยปกติสตรีมีความตระหนักเกี่ยวกับปัญหาที่เกิดจากความเสื่อมโทรมของภาวะแวดล้อม และทรัพยากรธรรมชาติดีกว่าบุรุษ

2. สตรีมักมีบทบาทในการดำเนินการช่วยรัฐดูแลปกป้องมิให้สิ่งแวดล้อมเกิดภาวะเสื่อมโทรมและมักมีวิสัยทัศน์ดีกว่าบุรุษที่จะรู้ว่าสภาวะแวดล้อมจะเสื่อมสลายลงได้อย่างไร

3. สตรีมักจะเลือกใช้ชีวิตในระดับที่มีความเสี่ยงด้านภาวะสุขภาพน้อยกว่าบุรุษ

จากผลการศึกษาดังกล่าว สตรีจึงควรได้รับการพัฒนาเพื่อเข้ามาทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้เพราะโดยปกติแล้ว รัฐมักไม่ได้จัดสรรงบประมาณเพื่อสร้างเสริมความเป็นผู้นำของสตรีในส่วนของารรับผิดชอบดูแลสิ่งแวดล้อมแต่อย่างไรก็ตาม ความรู้และความสามารถของสตรีในเรื่องเหล่านี้มักถูกมองข้ามทั้ง ๆ ที่จะเป็นผู้ช่วยได้อย่างดีในกระบวนการพัฒนา ดังตารางที่ 1 ต่อไปนี้

ตารางที่ 1 แนวคิดการพัฒนาสตรีสู่การวิเคราะห์บทบาทเพศกับการพัฒนา

WOMAN IN DEVELOPMENT (WID)	GENDER AND DEVELOPMENT (GAD)
<b>แนวทาง</b>	
- มองสตรีเป็นปัญหาที่ต้องแก้ไข	- มองสตรีเป็นส่วนสำคัญที่ต้องพัฒนา
<b>จุดเน้น</b>	
- เน้นเฉพาะกิจกรรมของสตรี	- เน้นกิจกรรมการพัฒนาที่มีบทบาทร่วมกันทั้งสตรีและบุรุษ
<b>เป้าหมาย</b>	
- การพัฒนาที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล / รายได้ของสตรี	- การพัฒนาที่ยั่งยืนในชุมชนและสตรีอยู่ในระดับตัดสินใจ
<b>วิธีการ</b>	
- สนับสนุนเป็นพิเศษในการนำสตรีเข้าสู่กระบวนการพัฒนา	- การสร้างเสริมหลังบุรุษและสตรีในการรวมกลุ่มการพัฒนาและการตัดสินใจ
- เพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตเฉพาะของสตรี	- โครงการที่ตอบสนองความต้องการของสมาชิกทั้งหมดของครัวเรือน / ชุมชน
- เสริมสร้างความสามารถของสตรีในการบริหารครัวเรือนจัดการงานบ้าน	- โครงการที่สตรีและบุรุษเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน



กล่าวโดยสรุปจากทฤษฎีสตรีศึกษาได้กล่าว ว่า สถานภาพทางสังคมของสตรีถูกกดขี่ และถูกเอารัดเอาเปรียบในรูปแบบต่าง ๆ มีความไม่เท่าเทียมกันทางสังคม ซึ่งสตรีไทยก็เป็นดังที่ทฤษฎีได้กล่าวไว้ เนื่องจากสตรีไทยมีบทบาทในสองด้านคือ บทบาทแรกเป็นบทบาทของสตรีในครอบครัว อันได้แก่ บทบาทในฐานะบุตรสาว ภรรยา มารดา บทบาทที่สองเป็นบทบาทในสังคมไทย อันได้แก่ บทบาทของสตรีด้านการศึกษา อาชีพ การเมือง แต่ในสถานการณ์ปัจจุบันสตรีไทยได้รับการศึกษามากขึ้นกว่าในอดีต ทำให้มีความสามารถในการทำงานมากขึ้นและมีบทบาทสตรีเพิ่มขึ้นในสังคม แต่ในทางปฏิบัติจริงพบว่าสตรียังมีบทบาทน้อยกว่าบุรุษ เนื่องจากค่านิยม ประเพณี วัฒนธรรมดั้งเดิม จากปัญหาดังกล่าว จึงทำให้สตรีไทยเพียงส่วนน้อยที่ให้ความสนใจเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ดำเนินการ การได้รับผลประโยชน์ และการประเมินผลในการจัดการประมงโดยชุมชน

จากแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทสตรีดังกล่าวข้างต้น พบว่าสตรียังมีบทบาทน้อยกว่าบุรุษในหลายๆด้าน สอดคล้องกับงานวิจัยของอัสนี (2550) ได้ศึกษาเรื่องบทบาทและความต้องการการมีส่วนร่วมในการจัดการประมงโดยชุมชนของสตรีประมงพื้นบ้านในอำเภอดำเนินสะดวก ศึกษานอกเขตเทศบาลเมืองบ้านคาใต้ ตำบลแหลมโพธิ์ อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี พบว่าความสัมพันธ์ระหว่างบทบาทและความต้องการในอนาคตต่อการมีส่วนร่วมในการจัดการประมงโดยชุมชนของสตรีประมงพื้นบ้านคือ สตรีประมงพื้นบ้านมีบทบาทการมีส่วนร่วมในการจัดการประมงโดยชุมชนต่ำ แต่มีความต้องการการมีส่วนร่วมในการจัดการประมงโดยชุมชนสูง แสดงว่าสตรีประมงพื้นบ้านขาดโอกาส

เข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการประมงโดยชุมชนเท่าที่ควร ดังจะได้เสนอเป็นข้อเสนอแนะการมีส่วนร่วมในการจัดการประมงโดยชุมชน ดังนี้

### ข้อเสนอแนะการมีส่วนร่วมในการจัดการประมงโดยชุมชนของสตรีประมง

1. ภาครัฐควรจัดระบบการศึกษาของไทยให้กระจายอำนาจให้กับชุมชนกับบุคคลในท้องถิ่น ให้มีโอกาสเข้าร่วมอย่างใกล้ชิด ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างจริงจัง รวมทั้งลดค่านิยมบางประการที่ไม่เปิดโอกาสให้สตรีในชนบทได้มีการศึกษาสูงขึ้น โดยการส่งเสริมให้สตรีชนบทมีการศึกษาสูงขึ้น เช่น มีทุนให้เรียนต่อฟรี กรมการพัฒนาชุมชนควรประสานงานกับกรมการศึกษานอกโรงเรียน จัดการศึกษาอบรมพิเศษ เป็นต้น เพื่อยกระดับคุณภาพทางการศึกษาในระบบการศึกษานอกโรงเรียนแก่สตรีให้จริงจังยิ่งขึ้น เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจร่วมกันของสตรีประมงพื้นบ้าน ต่อแนวคิด หลักการและผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นของระบบการจัดการประมงโดยชุมชนอย่างแท้จริง ซึ่งจะบังเกิดผลดีทำให้สตรีประมงพื้นบ้านเกิดการยอมรับ และสมัครใจเข้ามีส่วนร่วมในระบบการจัดการประมงโดยชุมชน และสนับสนุนให้มีการเรียนรู้ตลอดชีวิต

2. หน่วยงานหรือผู้ที่เกี่ยวข้องรับผิดชอบโครงการต่างๆ ควรที่จะดำเนินการส่งเสริมและพัฒนาอาชีพเสริมสร้างรายได้ให้กับสตรีประมงพื้นบ้านในหมู่บ้านให้มากขึ้น นอกเหนือจากการทำอาชีพหลักเพียงอย่างเดียว ควรมีการแปรรูปสินค้าประมงที่มีอยู่ในหมู่บ้าน เพื่อเพิ่มมูลค่าสินค้าจะเป็นการเพิ่มรายได้ให้แก่สตรีประมงพื้นบ้าน ซึ่งหน่วยงานราชการ เช่น กรมประมง กรมส่งเสริมเกษตรและสหกรณ์ กรมพัฒนาชุมชน และองค์การ

บริหารส่วนตำบล ควรจะเข้ามาช่วยเหลือมากยิ่งขึ้น และควรที่จะมีการกระจายรายได้ให้กับสตรีประมงพื้นบ้านในหมู่บ้าน

3. ควรสร้างงานให้กับสตรีประมงพื้นบ้าน โดยการเพิ่มพูนความรู้และทักษะในอาชีพต่างๆ อยู่เสมอ ในขณะเดียวกัน การฝึกอบรมควรจะเน้นเรื่องการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ ความเชื่อ ค่านิยม และการยอมรับวิทยาการแผนใหม่ และมีนโยบายสนับสนุนส่งเสริมเรื่องอาชีพและรายได้ให้กับสตรี หน่วยงานของรัฐหรือองค์กรต่าง ๆ ควรพิจารณาให้ความสนับสนุนในด้านวัสดุอุปกรณ์ และเงินทุนหมุนเวียน เพื่อให้สมาชิกได้กู้ยืมไปลงทุนและจัดให้มีกิจกรรมต่อเนื่องเพื่อไม่ให้กลุ่มสลายตัว เพื่อปรับปรุงฐานะทางเศรษฐกิจให้ดีขึ้น และควรใช้แนวทางเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งเป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตและ

ปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับตั้งแต่ครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ได้ให้นิยามว่า ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่ต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมีผลกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอก เมื่อสตรีประมงพื้นบ้านมีฐานะดีเยี่ยมจะเข้าร่วมในกิจกรรมทางสังคมมากยิ่งขึ้น

4. ควรส่งเสริมให้สตรีได้รับรู้ข่าวสาร เพื่อเสริมบทบาทสตรีประมงพื้นบ้านในการมีส่วนร่วมในการจัดการการประมงโดยชุมชน ควรผ่านช่องทางทั้งที่เป็นสื่อสาธารณะ เช่น การประชุม และสื่อที่เป็นตัวบุคคลเช่นระหว่างสามี การสื่อสารภายในเครือข่ายหรือกลุ่มตระกูลเดียวกัน เพื่อขยายแนวร่วมออกไปในชุมชน โดยที่สตรีประมงพื้นบ้านมีความเข้าใจอย่างเพียงพอ เกิดการยอมรับและมีความต้องการในอนาคตให้เกิดระบบการจัดการ



รูปที่ 2 อาชีพหลักทำการประมง หมู่บ้านดาโต๊ะ ต.แหลมโพธิ์ อ.ยะหริ่ง จ.ปัตตานี  
ที่มา: อัสนี (2550)



**รูปที่ 3** อาชีพเสริมของสตรีประมงพื้นบ้าน คือ แกะเนื้อปูขาย (ซ้าย) และทำข้าวเกรียบ (ขวา) หมู่บ้านคาใต้ ต. แหลมโพธิ์ อ. ยะหริ่ง จ.ปัตตานี  
ที่มา: อัสনী (2550)

ประมงโดยชุมชนแล้ว จะทำให้คนอื่น ๆ เกิดความคล้อยตามด้วย ทำให้เกิดความมั่นใจที่จะสามารถแสดงความคิดเห็นร่วมกันในระบบการจัดการประมงโดยชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ

5. สร้างระบบการจัดการทรัพยากรในทะเลที่หลากหลายโดยชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน ซึ่งถูกกำหนดและควบคุมด้วยระบบคุณค่าภูมิปัญญา และความสัมพันธ์ทางสังคมที่ผ่านการสั่งสม ถ่ายทอดมาหลายชั่วอายุคน กฎเกณฑ์และจารีตท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรที่สำคัญคือการเคารพสิทธิของผู้อื่น โดยห้ามใช้เครื่องมือประมงที่ทำลายสิทธิชุมชนของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านเป็นสิทธิในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างเท่าเทียมกัน และไม่ทำให้คนอื่นเดือดร้อน ไม่ใช่สิทธิในเขตทะเลชุมชน หรือการจัดการโดย

ท้องถิ่น ที่ให้ผู้นั่งผู้ใดมีอำนาจจัดการเหนือท้องทะเล เพราะจะเป็นการเปิดโอกาสให้ทรัพยากรของส่วนรวมถูกนำไปใช้เพื่อประโยชน์ของคนส่วนน้อย ในขณะที่คนส่วนใหญ่กลับถูกปิดกั้นสิทธิที่เข้าถึงทรัพยากรส่วนรวมมากขึ้น

จากแนวคิดการมีส่วนร่วม การจัดการประมงโดยชุมชน และสตรีประมงพื้นบ้าน เห็นได้ว่าสตรีจะมีบทบาทที่เปลี่ยนไปตามผลกระทบที่มาจากเศรษฐกิจสมัยใหม่ เพราะเหตุผลและความจำเป็นที่มากกระตุ้น แต่หากมองให้เห็นถึงศักยภาพของสตรีประมงแล้ว พบว่ามีศักยภาพในการจัดการประมงโดยชุมชนไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าบุรุษ ดังนั้นควรจะมีการส่งเสริมบทบาทของสตรีประมงพื้นบ้านให้เข้ามีส่วนร่วมในการจัดการประมงโดยชุมชนอย่างเท่าเทียมบุรุษ

## เอกสารอ้างอิง

กังวาลย์ จันทโรชิต. 2541. การจัดการประมงโดยชุมชน. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, กรุงเทพฯ.

บรรจง นะแส, เบนญจวรรณ เฟื่องหนู, สุพรรณิ หนะชัย, สุนันทา นิลเพชร, ปรีชาดี แก้วมหิงส์, เรียงชัย ต้นสกุล, ณัฐพงษ์ จิตรนิรัตน์, พวงรัตน์ คงประเสริฐ, ธัญพร สงพะสะโรช, ศรีสมภพ จิตรภิรมย์ และ เลิศชาย ศิริชัย. 2545. การจัดการทรัพยากรโดยชุมชนกรณีศึกษา จากชุมชนชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้. โครงการการจัดการทรัพยากรชายฝั่งภาคใต้, กรุงเทพฯ.

ภัสสร ลิมานนท์. 2542. บทบาทเพศ สถานภาพสตรีกับการพัฒนา. วิทยาลัยประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

มาฆะ จิตตะสังคะ. 2545. การส่งเสริมความเสมอภาคระหว่างหญิงและชาย. (เอกสารสำเนา) เสนอในโครงการอบรมการส่งเสริมความเสมอภาคระหว่างหญิงชายและสิทธิแรงงานหญิงในประเทศไทย วันที่ 23 ธันวาคม 2545 ณ โรงแรมลำปางเวียงทอง, ลำปาง.

สุพรรณิ ไชยอำพร และ สนิท สมักรการ. 2535. การวิเคราะห์ทางสังคมเพื่อการพัฒนา: แนวความคิดและวิธีการ. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพฯ.

อัสนี หวังพิทยา. 2550. บทบาทและความต้องการการมีส่วนร่วมในการจัดการประมงโดยชุมชนของสตรีประมงพื้นบ้านในอำเภอปัตตานี: กรณีศึกษาหมู่บ้านดาโต๊ะ ตำบลแหลมโพธิ์ อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

Cohen, J. M. and Uphoff, N. T. 1977. Rural development participation: Concepts and measures for project design, implementation and evaluation. Cornell University, New York.

Chapin, F. S. 1977. Social Participation and Social Intelligence. Handbook of Research Design and Social Measurement. Long man, New York.

Oakley, P. 1984. Approaches To Participation In Rural Development. : Internation Office, Geneva.